
УДК 811.161.2'38 "18"

Василь Шаркань

м. Ужгород

ФОРМУВАННЯ НАУКОВОГО СТИЛЮ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ В ПІДРОСІЙСЬКІЙ УКРАЇНІ

У статті аргументовано думку, що науковий стиль нової української літературної мови в підросійській Україні формувався протягом 40–60-х років ХІХ ст., коли з'явилося близько 90 наукових текстів українською мовою з різних галузей науки та різних жанрів.

Ключові слова: історія української мови, науковий стиль, журнал «Основа», пам'ятки наукового стилю, підручники.

Науковий стиль української мови, як і інші стилі, — категорія історична. А. Коваль твердить, що його формування залежало від різних чинників: стану науки й наукових знань, рівня розвитку літературної мови, мовної практики письменників і вчених. На різних етапах роль цих чинників була неоднакова [17: 28–29]. На наш погляд, до цих факторів необхідно додати ще один — суспільно-політичні умови формування стилю в той чи той період.

Корені української наукової мови дуже давні, глибокі. І. Франк в праці «Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р.» писав, що «найстаріші зразки актового язика і юридичної термінології» виявляються в дохристиянській Русі Х ст. (цит. за: [39: 21]).

У Київській Русі науковий стиль розвивався переважно на основі перекладних науково-природничих та історичних творів. У ХІV–ХV ст. його поповнили логіко-філософські трактати, фізико-математичні, астрономічні твори тощо. У ХVІ ст. у науковому стилі староукраїнської літературної мови посилювався живорозмовний струмінь — особливо в історичній літературі, у жанрах передмови,

© В.В. ШАРКАНЬ, 2013

післямови, посвяти тощо. З кінця XVI ст. розвивалася лінгвістична література, зокрема жанр граматики [40: 677–678]. У XVIII ст. народно-розмовна мова в науковому стилі закріплювалася найпоспідовніше в науково-практичних жанрах: лікарських і господарських порадниках, травниках, календарях, рецептах, приписах тощо [41: 55]. За даними науковців, у староукраїнській мові була добре розроблена суспільно-політична, військова, морська, мінералогічна, мовознавча, друкарська, музична, сакральна терміногрупи [39: 21–88].

Однак внаслідок асиміляторської культурно-мовної політики царизму стару українську літературну мову зі сфери науки, освіти, інших сфер суспільного життя у XVIII ст. витіснила російська мова. Традиція використання української мови у науці була перервана. Науковий стиль нової української літературної мови в підросійській Україні формувалася в XIX ст. всупереч несприятливим суспільно-політичним умовам, корені яких сягали ще XVII–XVIII ст. (відсутність суверенної Української держави, державна роз'єднаність українських земель, недержавний статус української мови, невизнання самостійності українського етносу та української мови, заперечення потреби літературного статусу української мови тощо).

М. Костомаров у середині XIX ст. висловив важливу думку про значення національно-мовної освіти для народу: «Народна освіта — то всему голова, всему основа. Научиться народ на своєму читати, смак до читання візьме, почне з його очей полуда спадати, тоді й сила набереться, і літературу сам создасть собі і стане народом кріпким, сам себе тямлющим і шануючим» [31: 70–71]. Василь Мова підкреслював: «Поки інтелігенція наша буде без літературної наукової мови, доти зневажатимуть нас по праву» (цит. за: [39: 21]).

У науковій літературі висловлені різні міркування щодо часу формування наукового стилю нової української літературної мови. Найбільш усталеною є думка, що цей стиль формувалася з 60-х років XIX ст.: у Східній Україні — від науково-популярних публікацій у журналі «Основа» (1861–1862), а в Західній Україні — з 1868 року, з початку діяльності товариства «Просвіта» [25: 273–274; 14: 319; 15: 3; 28: 136; 7: 265; 55: 126; 43: 90; 53: 22; 5: 7; 12: 422; 46: 237; 32: 41–42; 39: 22; 11: 172; 2: 72].

Наші матеріали дають можливість твердити, що формування наукового стилю нової української літературної мови в підросійській Україні розпочалося раніше й проходило не тільки в журналі «Основа».

Щодо початків української наукової мови в Західній Україні висловлені й інші міркування. На думку М. Жовтобрюха, спроби писати українською мовою наукові та науково-популярні праці до 60-х років XIX ст. в цьому регіоні вже мали кількадесятилітню історію [14: 319]. С. Ярема постуває формування української наукової термінології в Західній Україні до початку 50-х років, коли 1851 р. в Галичині з'явився німецько-український словник правничо-політичної термінології «Juristisch-politisch Terminologie für slavischen Sprachen Oesterreichs von der

Commision für slavische juridisch-politische Terminologie» Я. Головацького, Г. Шашкевича та Ю. Вислобоцького, а 1852 р. — «Початокъ до уложенья термінології ботанической руской» І. Гавришкевича [60: 3].

Науковий стиль нової української літературної мови в підросійській та південноукраїнській Україні формувалася неоднаково. За спостереженням професора В.І. Статеевої, у підросійській Україні початковий етап нової української літературної мови (до Т. Шевченка) щодо функціонального стану був інакший, ніж у південноукраїнській: у Західній Україні нова українська літературна мова ще в другій половині XVIII ст. почала формуватися не з художньої літератури, а з науково-популярних та науково-публіцистичних текстів [50; 51; 49]. У Східній Україні нову українську літературну мову спочатку ширше використовували в художніх творах, частково в публіцистичній сфері (П. Гулак-Артемівський, Г. Квітка-Основ'яненко, О. Бодянський). У науковому стилі в цей період вона ще не мала широкого застосування, незважаючи на наявність деяких передумов для цього: у першій половині XIX ст. в підросійській Україні почалася організована наукова робота, були відкриті Харківський (1805 р.) та Київський (1834 р.) університети, з'явилися й інші наукові осередки — «Общество Истории и древностей» (Одеса, 1839), Археографічна комісія (Київ, 1843) тощо. Проте наука в цих осередках творилася російською мовою.

М. Жовтобрюх у монографії «Мова української преси (до середини дев'яностих років XIX ст.)» (1963 р.) наголошував, що у Східній Україні до 60-х років XIX ст. наукового стилю української мови ще не було. Позитивну роль у розвитку й популяризації термінологічної лексики — ядра наукового стилю — вчений відводить українській періодичній пресі початку 60-х рр., зокрема журналу «Основа» (1861–1862). Пов'язавши початковий етап наукового стилю нової української літературної мови з цим журналом, М. Жовтобрюх зробив підсумок: «Можна сказати, що хоч українською літературною мовою в різних її різновидах і з'являлися наукові праці до 60-х рр., але наукового стилю вона тоді ще не мала. Питання про його створення на народнорозмовній основі вперше серйозно поставила «Основа» [14: 319].

У книжці «Науковий стиль української мови» М. Жовтобрюх акцентував на специфіці формування цього стилю: якщо в літературних мовах, функціонування яких не обмежувалося зовнішніми чинниками, науковий стиль формувалася переважно паралельно з художнім, публіцистичним, офіційно-діловим (російська, англійська, французька, німецька), то в українській мові він почав формуватися тоді, коли художній стиль у ній досяг високого ступеня досконалості [15: 3]. Подібні думки висловив і М. Пилинський у монографії «Мовна норма і стиль» (1976 р.): нехудожні стилі нової української літературної мови виростили з художнього стилю [42: 174]; зародження наукового стилю відбувалося в рамках інших стилів, зокрема художнього, публіцистичного, епістолярного [Там само: 196].

Незважаючи на домінування в українському та російському суспільстві першої половини ХІХ ст. поглядів на українську мову як несамотійну, мужичу, недостатньо розвинену для використання в різних сферах суспільного життя, зокрема й у науці, уже в дошевченківський період у підросійській Україні простежуємо розвиток не тільки художнього стилю нової української літературної мови, але й усталення мовних засобів публіцистичного та наукового стилів. На початковому етапі формування засобів наукового стилю нової української літературної мови відбувалося не стільки прямим шляхом — через написання наукових текстів українською мовою, укладання термінологічних словників, скільки опосередковано — через українські загальномовні словники, граматики, зокрема граматику О. Павловського (1818 р.), у надрах інших стилів (художнього, публіцистичного, епістолярного), через російськомовну літературу, у якій подано й українські терміни.

Українські термінологічні словники в підросійській Україні почали з'являтися з кінця ХVІІІ ст. Невеликий такий словник було вміщено як додаток до першої друкованої граматики української мови О. Павловського, що вийшла в Санкт-Петербурзі 1818 року, але написана, за припущенням Й. Дзендзелівського, у 1793–1797 рр. [9: 379]. Цей словничок став складовою частиною (другою) словника перекладного типу (українсько-російського) під назвою «Краткій малоросійській словарь» і мав назву «Слова, принадлежащія къ Натуральной Исторіи». Він містив 149 статей і став, за оцінкою Й. Дзендзелівського, першим в історії української лексикографії перекладним українсько-російським термінологічним словником нової української літературної мови, де були представлені терміни та номенклатура з «натуральной исторіи», тобто природознавства (зоології, ботаніки, мінералогії тощо) [8: 49].

Вироблення української наукової мови до 40-х рр. ХІХ ст. відбувалося в загальномовних лексикографічних працях (друкованих та рукописних). Б. К. Галас у складі 22900 українських слів, зафіксованих у рукописних словниках першої половини ХІХ ст., виявив велику кількість термінів та номенів, зокрема ботанічних — близько 1100, зоологічних — понад 830, географічних апелятивних — близько 850, термінів зі сфери народної медицини — близько 200, найменувань знарядь праці та їх частин — понад 350, назв речовин та матеріалів — близько 350, назв транспортних засобів і їх частин — понад 180 та ін. [6: 14–15].

Засоби української наукової мови вироблялися й у російськомовній літературі, у якій представлено українські терміни. Для прикладу наведемо праці М. Максимовича з ботаніки, про які писав Я. Лепченко у статті «До початків національної наукової мови. Пам'яті М. Максимовича» (1928). Хоча праці М. Максимовича з ботаніки (їх понад 30) були опубліковані у 20-х — на початку 30-х рр. ХІХ ст. російською мовою і вчений посів чільне місце передусім в історії демократизації російської природознавчої терміносистеми, проте Я. Лепченко вважає

його основоположником і національної наукової мови, оскільки значна кількість природознавчих термінів, запроваджених ученим, здобувши права громадянства в російській науковій літературі, перейшла й до української термінології [29: 38–39].

У середині XIX ст., зокрема в 40-х—на початку 60-х рр., формування наукового стилю нової української літературної мови помітно інтенсифікувалося, особливо в кінці 50-х — на початку 60-х рр. (до Валуєвського циркуляра 1863 р.), тобто в період національно-культурного відродження в Україні. Українська наукова мова в 40-х—на початку 60-х рр. XIX ст. в підросійській Україні розвивалася завдяки ініціативній діяльності представників українського національно-визвольного руху, спрямованій на забезпечення поліфункційності української мови, впровадження рідномовної освіти. Ця діяльність мала не спорадичний, а системний характер і виявлялася в різних формах: програмні засади Кирило-Мефодіївського братства, освітня й видавнича робота українських громад, заснування недержавних народних шкіл, переважно недільних, написання наукових праць українською мовою, підготовка українських підручників для народних шкіл, збір коштів на їх видання, вихід перших двомовних (російсько-українських) періодичних видань — журналу «Основа» (1861–1862) та газети «Черниговский листок» (1861–1863), публіцистично-наукові виступи на оборону поліфункційності української мови П. Куліша, В. Білозерського, К. Ушинського, О. Кониського, Л. Глібова, О. Стоянова, К. Шейковського, М. Драгоманова, М. Левченка, М. Гатцука, А. Городиського, В. Антоновича й особливо М. Костомарова, який тільки впродовж 1862–1863 рр. опублікував близько 15 статей на захист української мови.

Вироблення засобів української наукової мови, зокрема й термінології, відбувалося в цей період різними шляхами. Найефективнішим із них став практичний шлях — створення дослідницьких праць українською мовою.

Пошуки в провідних наукових бібліотеках України та опрацювання фахової літератури дозволили нам виявити значну кількість українськомовних праць науково-популярного, науково-публіцистичного, науково-художнього характеру, створених у 40-х—на початку 60-х рр. (до Валуєвського циркуляра), що були опубліковані або залишилися в рукописах. Подамо їх огляд за галузями знань, враховуючи хронологію та вказуючи на жанрові ознаки текстів.

Праці з історії України. Ймовірно, перші праці з історії України українською мовою наукового характеру написали П. Куліш і Т. Рильський. Зокрема, книжка П. Куліша «Україна. Одъ початку Вкраїны до батька Хмелницького» вийшла друком у Києві 1843 р. Традиційно цю публікацію прийнято вважати поемою. (Див. «Енциклопедія українознавства» — (Львів, 1994. — Т. 4. — С. 1231). Вона складається з дванадцяти дум, частину з яких скомпонував сам П. Куліш, а частину — записав від бандуристів. На початку книжки, а також у передмовах до

першої, другої та четвертої дум подано матеріали, що, на наш погляд, є науковими за змістом і формою, — у них автор окреслює історичне тло, на якому відбуваються події, зображені в творі. Для підтвердження зачитуємо замітку перед «Думою четвертою»: «По гетманѣ Предиславѣ гетмановавъ ще князь Дмитро Вишневецькій, що, одважно воюючи, попався сердечный у руки Туркамъ и в Цариградѣ лото замученъ. А по ёго смерти гетмановавъ князь Остапъ Ружинській. Сей гетман луччий порядок въ войську козацькому вчинив, Орду коло Бѣлгорода розбив. А по смерти Остапа Ружинського гетмановавъ Венжикъ Хмельницькій, прапрадѣдъ Богдана Хмельницького» [22: 25]. Проте значну частину «України» займають художні поетичні тексти, стилізовані під народні думи.

У кінці 50-х—на початку 60-х рр. XIX ст. П. Куліш став найактивнішим творцем перших українськомовних книг з історії України, які вийшли друком: 1) «Хмельнищина. Историчне оповидання» — друкувалася в «Основі» (1861, березень, с. 1–15) та вийшла окремою книжкою у Санкт-Петербурзі 1861 р. з присвятою пам'яті Т. Шевченка; у кінці праці подано хронологічну таблицю від 882 р., коли «Оле́гъ опанувавъ Подніпрянщину», до 1657 р., коли «гетьма́нь Хмельницький уме́рь» [24: 128]; 2) «Исторія України, одъ найдавнішихъ часівъ» («Основа», 1861, вересень, с. 79–107; передрук — «Вечерниці», 1863, № 7–11); 3) «Виговщина» («Основа», 1861, листопад–грудень, с. 1–15); 4) розвідка «Яка́ була́ до́ля на́шого рідного кра́ю одъ найдавнішихъ часівъ», опублікована як післямова до «Граматки» П. Куліша 1861 р. (с. 59–67); 5) «Руїна» (Мета. — 1863, № 2; 1864, № 5). Отже, є підстави вважати П. Куліша зачинателем історіографії новою українською літературною мовою. Важливо підкреслити, що цю думку ще в кінці XIX ст. висловив М. Драгоманов [10: 76].

Популярну історію України українською мовою написав Тадей Рильський. Його рукопис було вилучено ще до січня 1861 р. за наказом київського генерал-губернатора І. Васильчикова. За твердженням адміністрації Київської губернії, автор написав історію України для читання селянам. Проте сам Т. Рильський це заперечував, підкресливши, що зазначена праця була призначена для публікації в «Основі» [35: 319–320].

У середині XIX ст. історичні праці українською мовою створювали й інші автори. Так, К. Шейковський у другій частині підручника «Домашня наука» (К., 1861) вмістив розділ з історії під назвою «Як люде жылы колыс' и як тэпер живут'». О. Кониський опублікував історичну розвідку «Спафарієва Рудка» в «Основі» за листопад-грудень 1861 р. (с. 1–7); у тому самому номері С. Ніс надрукував історично-етнографічну працю «Про Конотіпъ» (с. 7–15). Я. Кухаренко 1862 року в лютому номері «Основі» надрукував невелику історичну розвідку «Пластуни» (с. 61–65), В. Тищенко в тому ж номері — статтю «Чорноморські козаки» (с. 54–60).

Деякі історичні праці досліджуваного періоду не були видані. Н. Коляда в дисертаційному дослідженні «Розвиток недільних шкіл в Україні (друга половина ХІХ — початок ХХ ст.)» твердить, що О. Кониський підготував та подав на розгляд цензури підручники з географії, історії та законодавства, проте не отримав дозволу на їх видання [18: 43].

С. Сірополко в праці «Історія освіти в Україні» зазначив, що через цензурні утиски не було видано «Історію України» Г. Квітки-Основ'яненка [47: 379]. Доля цієї праці, як і її мова, нам, на жаль, не відомі.

Літературознавчі праці. У цій ділянці першість також належить П. Кулішеві. Літературознавчий характер має післямова до вищезгаданої книжки «Україна» під назвою «До земляків» (1843 р.), у якій автор сформулював мету свого видання, провівши паралель між власною поемою, Гомеровими «Іліадою» та «Одіссеєю» й українськими народними думами [22: 97–99]. У кінці 50-х—на початку 60-х рр. ХІХ ст., ще до появи «Основи», П. Куліш написав українською мовою ряд інших літературно-критичних праць, зокрема й передмов. Відомі його передмови до видань художніх творів Марка Вовчка «Слово одъ издателя» (СПб., 1858, с. V–X), Г. Квітки-Основ'яненка «Григорій Квітка (Основ'яненко) и ёго повісті. Слово на новий виходъ Квітчиних повістей» (СПб., 1858, 26 с.), а також передмови до альманаху «Хата» — «Передне слово до громади. Поглядъ на українську словесность» (СПб., 1860, с. VII–XXII). Невеликі передмови він склав до окремих публікацій у альманасі «Хата»: «Слово одъ издателя» до «Первоцвіту Щоголева и Кузьменка» (с. V–X), «Одъ издателя» до «Приказок Гребінки» (с. 41–42), «Одъ издателя» до «Сірої кобили Иродчука» (с. 61–64), «Одъ издателя» до творів «Ліхо не безъ добра» (с. 93–97) та «Въ-осени літо» (с. 159–161) Ганни Барвінок. Частину цінних літературно-критичних та історико-літературних статей написано російською мовою. З огляду на це П. Куліша вважають одним із засновників літературної критики, зокрема так званої письменницької, першим українським критиком-професіоналом [13: 59; 36 II: 290].

Низку літературно-критичних праць, оглядів, рецензій українською мовою було опубліковано в журналі «Основа»: 1) «Листи съ хутора. Лист III. Чого стоїть Шевченко, яко поэтъ народній» П. Куліша (Хуторянина) (1861, № 3, с. 25–32); 2) «Переглядъ українських книжокъ. Казки и байки зъ сусидової хатки, перелиціованы и скомпонованы Придніпрянцемъ. Кієвъ (Два випуски), 1850. 1860 (50 і 45 с.)» П. Куліша (1862, № 1, с. 57–64); 3) «Переглядъ українських книжокъ» П. Куліша (1862, № 3, с. 48–53); 3) «Другий листъ з Дударівъ» Б. Познанського (1861, № 11–12, с. 107–110) та ін.

Праці з історіософії. Сюди зараховуємо «Закон Божий (Книги біття українського народа)» — один із програмних документів Кирило-Мефодіївського товариства, написаний М. Костомаровим приблизно в 1845–1846 рр. У науці зазначений документ кваліфікують як історіософський трактат [36 I: 43 (прим.)]. Існувало кілька редакцій цієї пра-

ці, вилучених під час обшуків у справі Кирило-Мефодіївського товариства. «Закон Божий...» тривалий час залишався в рукописі. У ХХ ст. твір декілька разів перевидавали. Зокрема, відомо, що «Закон Божий...» вийшов у Києві у 1990 [45], 1991 рр.¹. В «Історії нової української літературної мови (XVII ст. — 1933 р.)» В. Чапленко зауважив, що кирило-мефодіївцям не вдалося реалізувати своїх намірів у сфері наукового та публіцистичного мововжитку, за винятком відозви «Брати українці!» та «Книг битія». Мовостиль «Книг битія» учений трактував як євангельський [55: 77].

Наведемо фрагмент однієї з редакцій зазначеної праці М. Костомарова, опублікованої в першому томі тритомного видання «Кирило-Мефодіївське товариство» (К., 1990) осучасненим правописом, проте як історичну і мовну пам'ятку без текстових змін: «*Вибрав Господь двох братів із вчених, Кирила і Мефодія, і духом св[ятим] покритв їх, і переложили вони на слов'янську мову св[яте] письмо і отпустили св[яту] службу на тій мові, на котр[ий] усі говоримо, чого не було у німців і у романи[ів], бо у тих по-латинські служби отправлялись, так що романиці мало, а німці совсі[м] не второпали, що їм читано було» [45: 256].*

До історіософських праць також належить розділ «Поглядь на Божу правду, котрою держитця світ», уміщений у першому виданні «Граматики» (1857 р.) П. Куліша (с. 45–61).

Маловідомим до сьогодні в українській науці є те, що й М. Костомаров писав деякі науково-публіцистичні розвідки та листи українською мовою. Він опублікував статтю «Християнсьтво и кріпацтво» у червневому номері журналу «Основа» за 1862 р. (с. 9–12). У цій праці М. Костомаров на основі біблійних цитат обґрунтував думку про те, що кріпацтво суперечить християнському вченню.

Мовознавчі праці. До перших надрукованих спроб викладу мовознавчої інформації українською мовою зараховуємо невеликий (5 рядків) текст під назвою «Якъ треба читати», опублікований у творі П. Куліша «Україна. Одъ початку Вкраїны до батька Хмельницького» (К., 1843). У цьому тексті описані правописні особливості видання П. Куліша. Наведемо зразок мови цього тексту: «Де стоить *â, ê, î, ô, û*, то всѣ тїи лѣтери зъ значками треба читати якъ московське *и*. Словце *да* треба читати — *та*. Лѣтеру *ѣ* треба читати такъ якъ *іо*. Лѣтеру *ѣ* рѣзно читають по Вкраѣнѣ...» [22: 4].

Фольклористичний збірник «Ўжинок рідного пола» (М., 1857), укладений М. Гатцуком [54], містив передмову («Присвітка») обсягом 4 с., підписану псевдонімом М. Куций. У передмові докладно описано правопис, використаний у збірці.

До мовознавчих праць належить і значний за обсягом нарис «Озірк на вїстѣ моѣи л'уду Козакорус'кого і оґо Ўкраїн», вміщений на с. 11–48 того самого збірника, де М. Куций (М. Гатцук) розглянув проблему

¹ Костомаров М. Закон Божий (Книга буття українського народу). — К.: Либідь, 1991. — 40 с.

нормалізації української літературної мови, питання про діалектну основу української літературної мови, а також стисло подав історію української літературної мови [54: 11–48]. Можливо, зазначений нарис є першою в Східній Україні науковою працею з історії української мови, написаною цією мовою. На думку В. Німчука, загалом однією з перших в Україні спроб висвітлення історії української літературної мови слід вважати працю П. Білецького-Носенка, що під назвою «О языке малороссийском» ввійшла як передмова до великого рукописного українсько-російського словника цього ж автора (укладеного впродовж 1838–1843 рр.) [37: 51]. З огляду на своєрідність мови та правопису зазначеного нарису М. Гатцука наведемо з нього уривок: *«Літератураж наша, дал'учис' від моуи поспол'удної ўсе біл'ш хілилас' до Церковнославін'скої; а, заостат'ного Гет'мана нашого Кирила Розумоўс'кого, згола звелас' ўже на суто Бібліс'ку і латўє зідналас' з Літературо'у Москоўс'ко'у, бо односнаж була ў осноўах і бросталас' вихтоўца́ми нашоїж родини, аки вистачали свої праці по ўсо́му Світу Славін'ского жит'а»* [54: 45].

В. Русанівський у підручнику з історії української літературної мови зазначив, що за змістом нарис М. Гатцука «Озірк на вѣстѣ моуи л'уду Козакорус'кого і о́го Ўкраїн» «становить собою публіцистичний виклад ідей, якими перейнята «Історія Русів» [46: 207]. І хоча В. Русанівський дотримувався думки, що праця М. Гатцука — публіцистика, ми схильні зарахувати її до науково-публіцистичних текстів.

Ще й до сьогодні маловідомою є розвідка П. Куліша з історії української літературної мови «Дві мові, книжня і народня». Стаття датована 17 грудня 1858 р. Впродовж тривалого часу праця залишалася в рукописі. З неї П. Куліш опублікував тільки три останні абзаци (з деякими змінами) як передмову «Слово одъ издателя» до збірки віршів Щоголева і Кузьменка в альманасі «Хата» 1860 р. [36 II: 292 (прим. 8)]. Для ширшого кола науковців стаття «Дві мові: книжня і народня» в повному обсязі стала доступною завдяки Дмитрові Дорошенку, який уперше надрукував її в третій книзі журналу «Україна» за 1914 р. без жодних мовних змін і редакторських правок [21]. У статті простежено тисячолітню історію літературномовної традиції в Україні, від періоду Київської Русі до Т. Шевченка, протиставлено церковнослов'янську мову, вироблену на її основі українську книжну мову народній. Наголошено, що давні книжники даремно проігнорували народну мову, через що в давнину вона не знайшла широкого використання в літературі. П. Куліш висловив переконання в тому, що тогочасне українське письменство матиме перспективу тільки тоді, коли розвиватиметься на ґрунті народної мови [36 II: 386]. Для ілюстрації мови статті П. Куліша подамо фрагмент із неї: *«Настало панованне польське, — и все дві мові було на Вкраїні, бо писане право ще більшь утяглось у ту химерну, суху, ненародню мову, а схоластика по школахъ розуміла речи тільки головою, а серцемъ їх не розуміла»* [21: 27].

Інформацію мовознавчого, зокрема фонетико-правописного, характеру П. Куліш подав і в розділі «Правила для учителя» в обох виданнях «Граматки».

До мовознавчих праць зараховуємо також невелику статтю П. Куліша «Устня мова з науки», надруковану в журналі «Основа» за 1862 р. (№ 3), де автор закликав створювати наукові праці українською мовою та подав відомості про засідання Петербурзької громади, на якому обговорювали цю проблему [23].

У журналі «Основа» 1861 р. (№ 4, с. 30–37) було опубліковано статтю «Одь редакції», у якій висловлено думки про мову української літератури, зокрема творів, надісланих до журналу «Основа», а також наголошено на необхідності постійно удосконалювати літературну мову, дбати про підвищення рівня її культури. В «Основі» 1862 р. (№ 3, с. 64–82) без зазначення авторства надруковано рецензію на східноукраїнські букварі 1857–1862 рр. під назвою «Наські граматки».

Є підстави розглядати як мовознавчу працю невелику редакційну передмову до публікації «Листи Українки. Дві слові одь насъ» («Основа», 1862, № 9, с. 108–109). Тут редакція журналу передрукувала 2 листи українки Марусі Т. з Петербурга до родини в Україні з метою підкреслити багатство народної української мови, її специфіку, національний колорит.

М. Номис у газеті «Черниговский листок» за 1862 р. опублікував українською мовою рецензію на перший випуск першого тому словника К. Шейковського (К., 1861). Рецензія складалася з двох частин: 1) «Де-що про українське писання и про словосбіръ К. Шейковського (Листъ до Редактора)» (1862, № 2–3), 2) «Замітки про збірословъ К. Шейковського (листъ до редактора)» (1862, № 21–25, 29, 31, 35–36).

А. Свидницький у кінці 1860 р. надіслав до «Основі» рукопис статті «Вимова наша українська і потреби нашого орфографування», проте ця праця так і не була опублікована «через непорозуміння між редакторами «Основі» [1: 17; 30: 521]. Письменник мав також намір створити граматику української мови, про що писав до В. Гнилоширова у листі від 21 травня 1862 р. [30: 521; 59: 412–413].

До мовознавчих праць зараховуємо і тлумачний термінологічний «Чабанський словарь», доданий до статті Я. Кухаренка «Вівці и чабани въ Чорноморіі», що повністю надрукований українською мовою («Основа», 1862, № 5, с. 36–39).

Викладач недільних шкіл Києва Г. Стрижевський 1862 р. написав граматику української мови, однак через матеріальні труднощі праця не була видана [1: 17; 59: 412].

Відомо, що на початку 60-х рр. ХІХ ст. над граматику української мови під керівництвом учителя Є. Судовщикова працювали також студенти Київського університету — члени Київської громади. До складу цієї групи входили й М. Лисенко та М. Старицький [59: 412]. На жаль, свідчень про мову викладу цих граматик немає.

Праці з правознавства. Є відомості про те, що О. Кониський підготував та подав на розгляд цензури посібник із правознавства, проте цензура не дала дозволу на його друк [18: 43].

Етнографічні та фольклористичні дослідження. До цих галузей можна віднести тексти К. Шейковського «О думках» й «О казках», які ввійшли як розділи до його «Домашньої науки» (К., 1861), та розвідку М. Номиса, що у формі передмови «Одъ видавця» включена до видання «Українські приказки, прислів'я та інше» (СПб., 1864). Ряд праць із етнографії було опубліковано в журналі «Основа»: статтю «Зъ подорожника» К. Шаповала (1861, листопад—грудень, с. 111—116), розвідку Б. Познанського «Третій листъ зъ Дударівъ» (1862, квітень, с. 86—95), статтю Я. Кухаренка «Вівці и чабани въ Чорноморіі» (1862, травень, с. 29—36).

Педагогічно-методичні праці. До цієї групи зараховуємо публікацію О. Кониського (Переходовця) «Вісті зъ Полтави», надруковану в журналі «Основа» за 1861 р. (№ 1, с. 319—322). Певну інформацію педагогічного характеру містила більшість підручників, виданих у підросійській Україні впродовж 1857—1863 рр. Відомо, що Є. Мосаковський, активний учасник у роботі недільних шкіл Києва, працював над розвідкою «Недільні школи (листи в село)», у якій планував описати навчальну й виховну роботу в недільних школах з метою їх популяризації серед населення України. Проте авторові не вдалося закінчити рукопис через арешт у листопаді 1861 р. за революційну пропаганду серед учнів Київського військового училища [1: 18]. На початку 60-х років порушувалося питання про видання книги Едуарда Цімермана «Народні школи в Америці» [1: 20].

Праці з природознавства. Ймовірно, першу інформацію природознавчого характеру українською мовою в Східній Україні подав К. Шейковський у другій частині свого підручника «Домашня наука» (К., 1861). Там було вміщено природознавчі розділи «Чи ўс'їд воно так є, як нам здаец'ця?» (с. 7—8) та «Зэмля» (с. 8—11). Розділ «Зэмля» К. Шейковський переклав із книжки К. Ушинського «Дѣтскій міръ и Христоматія» (СПб., 1861), наголосивши: «Спасенна душа була бы тая, котора нэрэ-тлумачыла-бы тую кныжку на нас'ку мову» [58: 8 (прим.)]. В. Коховський під псевдонімом Володько Нечуя надрукував статтю «Про дощъ» у березневому номері «Основи» за 1862 р. (с. 30—36). Оскільки в тексті статті «Про дощъ» зазначено, що це одна з лекцій, які її автор В. Коховський прочитав у школі, де працював (це була школа для навчання грамоти солдатів-українців), то є підстави допускати, що у вчителя В. Коховського були написані українською мовою й інші лекції на подібні наукові теми, які, однак, залишилися в рукописах.

До авторів, які створювали українською мовою наукові праці в галузі природознавства в середині ХІХ ст., необхідно долучити С. Носа. Відомий український етнограф, фольклорист, письменник, лікар С. Ніс писав наукові праці українською мовою задовго до 1862 р. Про це дізнаємося з журналу «Основа». У примітці до статті П. Куліша «Устня

мова з науки» редакція журналу зауважила: «За цією спробою ми напечатємо й інші, а на-самь передь — в. п. Ст. Д. Носа, котрий давно вже приложив своє знатте народнєї мови до научних предметів. Дай намъ Боже швидче того часу діждати, коли можна буде нашою рідною мовою ясно виявити усє, що чує и розуміє душа́ Українця. *Ред.*» [23: 30 (прим.)]. Варто зазначити, що науково-популярні розвідки С. Носа з медицини «Про хвороби и як им запомогти», «Ліки своєнародни, з домашнєго обиходу і в картинах життя» були опубліковані пізніше — 1875 р. [16: 36].

Те, що на початку 1860-х рр. С. Ніс мав серед українства авторитет як майстер творення українськомовних наукових текстів із природознавства, впливає із факту, наведеного в статті «Современная южно-русская летопись», опублікованій у журналі «Основа» за 1862 р. (серпень). У цій публікації зазначено, що О. Кониський на початку 1862 р. звернувся до Петербурзького Комітету грамотності з клопотанням, щоб Комітет запропонував комусь із українців — передусім добрим знавцям української мови, фахівцям у певній науковій галузі — підготувати українською мовою підручник із природознавства («естественную историю») та опублікувати цей підручник. Прийнятною кандидатурою для цього О. Кониський вважав С. Носа. Проте ця ідея тоді не була зреалізована через відсутність необхідних для цього коштів [48: 20].

А. Сакович 1862 р. в Харкові видав брошуру «Про тепло. Задля українських шкіл» обсягом 19 с. Інформацію про це видання подає О. Яцина [61: 136]. Зазначена книжечка вийшла друком у результаті домовленості членів Харківської громади з редактором газети «Харків»: редактор повинен був друкувати українськомовні статті на цю тему, а замість гонорару громадівиці мали одержувати 100 відбитків газети і з них створювати брошури [Там само].

Праці з економічної географії. У цю групу зараховуємо публікації Б. Познанського «Листь зъ Дударівъ» (Основа, 1861, № 8, с. 88–91), В. Кулика «Де-що зъ Полтави (До редактора)» (Основа, 1861, № 9, с. 175–182), Т. Рильського «Зъ Маковищъ (Київського повіту)» (Основа, 1862, № 2, с. 84–91).

Праці з техніки. Сюди відносимо статтю С. Барановського «Велика новина. Духова сіла замість пару на чугункахъ (Я. М. Л-з-р-скому²)» (Основа, 1862, № 2, с. 82–84).

Підручники, призначені для народних шкіл. Українська інтелігенція взялася за створення українських підручників у кінці 50-х рр. XIX ст., ще до появи перших шкіл із українською мовою навчання (нагадаємо, що перша недільна школа заснована в Києві 11 жовтня 1859 р.). П. Куліш 1857 р. в Санкт-Петербурзі видав буквар під назвою «Граматка», що став першим підручником у підросійській Україні, написаним українською мовою. На початку 1859 р. в Києві вже повною мірою вели цілеспрямовану

² Скорочений варіант прізвища Лазаревський, так у першоджерелі.

роботу зі створення українськомовних підручників. Підтвердження цього знаходимо в листі від 14 лютого 1859 р. В. Антоновича до священника Гната Немировського, у якому повідомляється про те, що в Києві утворився невеликий гурт людей із наміром опікуватися виданням навчальних книжок українською мовою, призначених для сільських шкіл, які мають з'явитися внаслідок очікуваних реформ [26: 20]. Заплановано створити й видати такі підручники: 1) буквар для початкового читання, у якому було б встановлено графіку, придатну для передавання звукової організації української мови; 2) хрестоматію, що містила б уривки з поетичних і прозових творів українських письменників; 3) українську граматику; 4) арифметику; 5) всевітню географію, у якій докладніше була б висвітлена слов'янська географія; 6) всевітню історію; 7) історію України; 8) Біблійну історію Старого і Нового Завітів; 9) практичний посібник із ведення сільського господарства [26: 21]. В. Антонович зазначив, що станом на лютий 1859 р. рукописи букваря та хрестоматії були вже готові, а за тиждень планували подати на розгляд цензури буквар, за місяць — хрестоматію. За словами В. Антоновича, граMATика вже теж була майже завершена. Упродовж року мали намір створити всі підручники [Там само].

У народних школах, створених у підросійській Україні в кінці 50-х — на початку 60-х рр. XIX ст., учні навчалися читати й писати, вивчали Закон Божий, арифметику, знайомилися з елементарними поняттями з фізики, географії, історії тощо. Викладання предметів у багатьох школах вели українською мовою. Відповідно до цих потреб готували підручники.

У середині XIX ст. в підросійській Україні було створено десятки шкільних підручників українською мовою. Подамо перелік українськомовних підручників і посібників, що були видані протягом 1857–1863 рр.:

1) одинадцять букварів: «ГраMATка» П. Куліша (перше видання — СПб., 1857; друге (скорочене) — СПб., 1861), «Домашня наука. Ч. I. Початки» К. Шейковського (К., 1860), «Українська абетка» М. Гатцука (М., 1861), «Букварь южнорусский» Т. Шевченка (СПб., 1861), «Азбука по методу Золотова для южно-русского края» О. Строніна (Полтава, 1861), «Українська граMATка» І. Деркача (М., 1861), «Українська граMATка» Дарагана (М., 1861), «ГраMATка за для українського люду» Л. Ященка (М., 1862), буквар О. Потебні (створений до 1862 р., надрук. 1899 р.), «Українські прописі» О. Кониського (Полтава, 1862). Деякі з цих букварів були поліфункційні. Так, «ГраMATка» П. Куліша слугувала не тільки для навчання грамоти, але й для вивчення Закону Божого, арифметики, історії; буквар М. Гатцука містив інформацію з арифметики, астрономії, економіки. Короткі відомості про числа було подано в букварях Т. Шевченка й І. Деркача;

2) «Таблиці...» — посібники для початкового навчання грамоти: «Таблиці для початкового навчання грамоті» Г. Грещанковського (К.: Друкарня Київського університету, 1860) [1: 16], К. Шейковського (К., 1861), Горячковського (опубл. не пізніше 1862 р.) [52: 78];

3) читанка «Домашня наука. Ч.П. Выш'ші початкы» К. Шейковського (К., 1861);

4) три арифметики: арифметика К. Рубісова (опубл. не пізніше 1861 р.); «Арихметика» Д. Мороза (К., 1862); «Арихметика або шотниця» О. Кониського (СПб., 1863; перевид. — Полтава, 1907);

5) два підручники з природознавства: «Про тепло. Задля українських шкіл» А. Саковича (Харків, 1862), «Де-що про світ Божий» (К., 1863; до 1898 року вийшло 8 перевидань);

6) посібник з історії — «Хмельницина. Историчне оповидання» П. Куліша («Основа», 1861, березень; окреме видання — СПб., 1861);

7) посібник із релігії — «Оповіданя зь Святого Писания» С. Опатовича (СПб., 1863; перевид. — К., 1875).

Ряд підручників та посібників кінця 50-х — початку 60-х рр. ХІХ ст. через різні обставини залишилися в рукописах, серед них: 1) «Арифметичні записки для використання в приходських училищах» Куликова 1858 р. [1: 18]; 2) буквар П. Завадського кін. 1860 — поч. 1861 р. [1: 16]; 3) буквар В. Гречулевича [33: 74, 94]; 4) українськомовна читанка А. Свидницького, яку автор передав до Київської цензури через одного з київських студентів приблизно в 1860 р.; в основу підручника, за припущенням В. Білана, було покладено матеріали з народної демонології [1: 17]; 5) дві граматики — Г. Стрижевського та Є. Судовщикова [59: 412–413]; 6) чотири підручники О. Кониського — з історії, правознавства, зоології та географії; ці праці були подані на розгляд цензури, проте вона не допустила їх до друку [18: 43]; 7) підручник із зоології О.П. Коховського, написаний у Петербурзі 1862 р. [1: 18]; 8) два підручники з математики — геометрія та арифметика, надіслані редакції журналу «Основа» в рукописному вигляді ще до виходу першого номера журналу 1861 р. [3: 2 (прим.)]; 9) сім посібників із релігії: а) «Житте св. великомученика Георгія (Юрія) Побидоносьця, Житте св. великомученици Варвари и Житте преподобной матери нашої Маріи Египетской», перекладені В. Гуглинським; цю книгу надруковано традиційною кирилицею, проте тираж було заборонено [19: 164–165; 4, 441 (прим.)]; б) житія святих Ольги, Володимира, Бориса і Гліба та Михайла Чернігівського, описані В. Гуглинським [19: 165]; в) Священна історія, написана ієромонахом Афанасієм Турчановичем [Там само]; г) «Священна історія» П. Морачевського (1862 р.); г) «Притчи Господа нашого Иисуса Христа на украинский мови розказани» [34: 62]; д) дві частини «Священної історії» С. Опатовича [20: 249].

Отже, упродовж 1857–1863 рр. у підросійській Україні було створено не менше 42 підручників і посібників українською мовою, з них опубліковано 22, залишилося в рукописах 20.

Відзначимо, що в сучасних посібниках та підручниках із історії української літературної мови українські шкільні навчальні книги середини ХІХ ст. майже не представлені: вони або зовсім не названі [27; 25], або тільки перераховані [55: 85], або відомості про них фрагментарні

[44: 327–328, 355–356; 46: 201–202, 232; 38: 152]. Цей факт свідчить про те, що підручники майже не включено до вивчення історії наукового стилю цього періоду.

Незважаючи на те, що в підручниках 1857–1863 рр. представлена досить значна кількість термінів (докладніше див. [56]), для наукових праць середини ХІХ ст. ще не були характерні всі ознаки сучасного наукового стилю. Для наведених праць характерна помітна специфіка порівняно з науковим стилем сучасної української мови.

По-перше, простежуємо специфіку щодо підстильової репрезентації текстів. Науковий стиль 40-х–60-х рр. ХІХ ст. репрезентують передусім науково-популярні, науково-публіцистичні, науково-художні тексти та науково-навчальні праці (підручники для народних шкіл); у цей період з'явилися й перші зразки праць, які можна оцінити як власне наукові (статті, рецензії, огляди).

По-друге, виразна специфіка мови аналізованих пам'яток. Оскільки українськомовні праці 40-х–60-х рр. ХІХ ст. представляли ранній етап розвитку наукового стилю нової української літературної мови, то в них ще не усталені всі норми, характерні для цього стилю сьогодні. В академічному «Курсі української літературної мови» наголошено, що «стиль наукових і публіцистичних творів 60-х–70-х рр. ХІХ ст., писаних українською мовою, відзначався широким вживанням розмовних, навіть просторічних елементів, тобто, в строгому розумінні, характерні ознаки цих стилів (наявність розвиненої наукової, абстрактної, публіцистичної лексики і фразеології, чітка «логізована» композиційно-синтаксична лінія фрази і под.) ще не були вироблені» [25: 274]. У наукових текстах середини ХІХ ст., отже, широко присутні варіантні мовні одиниці; з метою доступності викладу мова цих праць, зокрема і термінологія, ширше вбирає розмовні елементи, має місце стилізація під селянську мову з елементами архаїзації тощо.

По-третє, простежуємо особливості змісту та мови аналізованих підручників, зокрема букварів 1857–1863 рр.: вони ближчі до наукового стилю, ніж сучасні праці цього жанру, оскільки містять не тільки дидактичні вправи, художні та фольклорні твори, але й наукові тексти.

Розглянуті джерельні матеріали дозволяють заперечити чи уточнити, конкретизувати окремі думки, висловлені в наявній науковій літературі, щодо історії наукового стилю нової української літературної мови в підросійській Україні середини ХІХ ст.: 1) початки наукової мови у Східній Україні простежуються не від журналу «Основа» (1861–1862), а раніше: ми виявили 3 наукові тексти, створені в 40-і роки ХІХ ст., та 20 праць, написаних упродовж 1857–1860 рр. (до виходу «Основи»), — букварі П. Куліша, В. Гречулевича, К. Шейковського, мовознавчі розвідки М. Гатцука та П. Куліша, передмови П. Куліша до видань творів Марка Вовчка і Г. Квітки-Основ'яненка та ін.; 2) початок 60-х років, час виходу журналу «Основа» та газети «Черниговский

листок», став кульмінаційним етапом в історії наукового стилю середини ХІХ ст. (створено 67 праць). Усього виявлено 90 наукових текстів, написаних упродовж 40-х—початку 60-х рр. ХІХ ст. українською мовою, майже половина з них — підручники.

У 40-х—на початку 60-х рр. ХІХ ст. у підросійській Україні простежується галузеве та жанрове збагачення української наукової мови: створено наукові, науково-популярні, науково-навчальні та науково-публіцистичні праці з історії, літературознавства, історіософії, мовознавства, математики, економічної географії, техніки, правознавства, природознавства, етнографії, фольклористики, педагогіки й теології; з'явилися різні жанри (статті, рецензії, огляди, трактати, передмови, післямови, підручники для початкової школи).

Хоча журнал «Основа» (1861—1862) відіграв ключову роль в утвердженні, розбудові, унормуванні та поширенні української наукової мови на початку 60-х рр. ХІХ ст. в підросійській Україні (див. [57]), але, характеризуючи науковий стиль української мови середини ХІХ ст. в підросійській Україні, необхідно брати до уваги й інші праці, які з'явилися поза «Основою».

1. Білан В. Видання і поширення підручників на Україні (Кінець 50-х — початок 60-х років ХІХ ст.) / В. Білан // Архіви України. — 1965. — № 6. — С. 14—24.
2. Булик-Верхола С. Формування і розвиток української термінології / Софія Булик-Верхола // Гуманітарні та соціальні науки // Матеріали І Міжнародної конференції молодих вчених НСС-2009. — Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2009. — С. 72—74.
3. В.Б. Зам'ятка / В. Б. // Основа. — 1861. — Янв. — С. 1—3.
4. В.Б. Протоіерей С.И. Опатович (Некролог) / В. Б. // Київская старина. — 1892. — № 6. — С. 438—443.
5. Гавриш І.В. Розвиток українського наукового стилю 20 — 30-х років ХХ століття (на матеріалі науково-технічних текстів) : автореф. дис. ...канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Гавриш Ірина Володимирівна. — Харків, 2001. — 20 с.
6. Галас Б.К. Лексико-семантическая система украинского языка первой половины ХІХ века (на материале рукописных словарей) / Галас Борис Кириллович : автореф. дисс. ...кандидата филологических наук : специальность 10.02.02 «Языки народов СССР». — Ужгород, 1978. — 24 с.
7. Гнатюк І.С. Мова сучасної української науково-популярної літератури / І.С. Гнатюк // Жанри і стилі в історії української літературної мови / В.В. Німчук, В.М. Русанівський, І.П. Чепіга та ін.; відп. ред. С.Я. Єрмоленко. — К. : Наук. думка, 1989. — С. 265—281.
8. Дзензелівський Й.О. Видатний український філолог / Й.О. Дзензелівський // Мовознавство. — 1968. — № 6. — С. 43—50.
9. Дзензелівський Й.О. З життя та діяльності О.П. Павловського. До 200-річчя з дня народження О.П. Павловського / Йосип Дзензелівський // Дзензелівський Й. Українське і слов'янське мовознавство : зб. праць. — Львів : [б. в.], 1996. — С. 372—379.
10. Драгоманов М.П. Листи на Наддніпрянську Україну / М.П. Драгоманов. — К. : Криниця, 1919. — 123 с.
11. Дьяков А.С. Основи термінотворення : семантичні та соціолінгвістичні аспекти / Дьяков А.С., Кияк Т.Р., Куделько З.Б. — К. : Вид. дім «КМ Academia», 2000. — 218 с.
12. Єрмоленко С.Я. Науковий стиль / С.Я. Єрмоленко // Українська мова : енциклопедія / [редкол. : Русанівський В.М., Тараненко О.О. (співголови), Зяблюк М.П. та ін.]. — 3-є вид., зі змін. і доп. — К. : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2007. — С. 421-422.

13. *Єфремов С.* Історія українського письменства / С.О. Єфремов; перше вид. — 1911 р., друкується за виданням: Єфремов С. Історія українського письменства. — К.; Ляйпціг, 1919 (Вецляр, 1924); фахове ред. і передмова проф. М.К. Наєнка. — К.: Феміна, 1995. — 686 с.
14. *Жовтобрюх М.А.* Мова української преси (до середини дев'яностих років XIX ст.) / М.А. Жовтобрюх. — К.: Вид-во АН УРСР, 1963. — 416 с.
15. *Жовтобрюх М.А.* Науковий стиль української мови / М.А. Жовтобрюх // Мовознавство. — 1968. — № 1. — С. 3–13.
16. *Зелінська Н.* Наукове книговидання в Україні: історія та сучасний стан / Надія Зелінська. — Львів: Світ, 2002. — 268 с.
17. *Коваль А.П.* Науковий стиль сучасної української літературної мови. Структура наукового тексту / А.П. Коваль. — К.: Вид-во Київського ун-ту, 1970. — 307 с.
18. *Коляда Н.М.* Розвиток недільних шкіл в Україні (друга половина XIX — початок XX ст.): дис. ...канд. пед. наук: 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Коляда Наталія Миколаївна. — Умань, 2004. — 241 с.
19. *Костомаров М.І.* Викази жертв на популярні видання / М.І. Костомаров // Науково-публіцистичні і полемічні писання Костомарова, зібрані заходом академічної Комісії української історіографії / [за ред. М. Грушевського]. — К.: Державне вид-во України, 1928. — С. 164–167.
20. *Костомаров Н.И.* Автобіографія. К 190-летию со дня рождения / Н.И. Костомаров. — К.: Стилоз, 2007. — 352 с.
21. *Куліш П.* Дві мови, книжня і народня / П. Куліш // Україна. — 1914. — Кн. 3. — С. 22–34.
22. *Куліш П.* Україна. Одь початку Вкраины до батька Хмельницького / [зложивъ П. Кулѣшъ]. — К.: ВЪ Университетской Типографіи, 1843. — 99 с.
23. *Куліш П.* Устня мова зъ науки. Слово зъ боку / П. Кулішъ // Основа. — 1862. — Березіль. — С. 29–30.
24. *Куліш П.* Хмельнищина. Историчне оповідання / П. Кулішъ. — СПб.: ВЪ друкарні П.А. Куліша, 1861. — 128 с.
25. Курс історії української літературної мови / [за ред. акад. І.К. Білодіда]. — Т. 1 (Дожовтневий період). — К.: Вид-во АН УРСР, 1958. — 596 с.
26. *Левицький О.* Сторінка з життя Володимира Антоновича / Орест Левицький // Літературно-науковий вістник. — Річник XVI. — Том LXII. — Кн. 4. — С. 19–24.
27. *Левченко Г.А.* Нариси з історії української літературної мови першої половини XIX ст. / Г.А. Левченко; за ред. проф. М. Грунського. — К.; Харків: Рад. школа, 1946. — 145 с.
28. *Ленець К.В.* Науковий стиль / К.В. Ленець // Стиль і час: хрестоматія / [ред. кол.: Д. Г. Білоус, І.О. Дзевєрін, М. А. Жовтобрюх та ін.; упоряд. та коментарі: Г.М. Колесника та ін.]. — К.: Наук. думка, 1983. — С. 129–140.
29. *Лепченко Я.* До початків національної наукової мови. Пам'яті М.О. Максимовича / Як. Лепченко // Вісник Інституту української наукової мови. — Випуск 1. — К., 1928. — С. 37–39.
30. *Лист А.* Свидницького до В.С. Гнилосирова від 21 травня 1862 р. // Свидницький А. Роман. Оповідання. Нариси / Анатолій Свидницький. — К.: Наук. думка, 1985. — С. 519–522.
31. *Лист М.* Костомарова до молоді Харкова від лютого 1863 р. // Житецький І. З листування Костомарова / Ігнат Житецький // Україна. — 1925. — Кн. 3. — С. 70–71.
32. *Мацько Л.І.* Культура української фахової мови: навчальний посібник / Л.І. Мацько, Л.В. Кравець. — К.: ВЦ «Академія», 2007. — 360 с.
33. *Миллер А.И.* «Украинский вопрос» в политике властей и русском общественном мнении (вторая половина XIX в.) / А.И. Миллер. — СПб.: Алетейя, 2000. — 260 с.
34. *Министерство внутренних дел.* Киевский Цензурный Комитет. 27 июня 1863 года. № 342. Киев. Господнину министру внутренних дел. Председательствующий Новицкий // Архівні документи Валуєвського циркуляра 1863 року та їх сприйняття / Публікація В. Яременка, О. Сліпушко // Дніпро. — 2001. — № 1–2. — С. 62–63.
35. *Міяковський В.* В.Б. Антонович. Перед слідчою комісією // Міяковський В. Недруковане й забуте. Громадські рухи дев'ятнадцятого сторіччя. Новітня українська лі-

- ратура / Володимир Міяковський; ред. Марко Антонович. — Т. 1. — Нью-Йорк, 1984. — С. 310–321.
36. *Нахлік Є.К.* Пантелеймон Куліш: Особистість, письменник, мислитель : наукова монографія : у 2 т. / Євген Нахлік. — К. : Український письменник, 2007. — Т. 1–2.
37. *Німчук В.В.* Білецький-Носенко Павло Павлович / В.В. Німчук // Українська мова : енциклопедія / [редкол. : Русанівський В.М., Тараненко О.О. (співголови), Зяблюк М.П. та ін.]. — 3-є вид., зі змін. і доп. — К. : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2007. — С. 50–51.
38. *Огієнко І.І.* (Митрополит Лларіон). Історія української літературної мови / Іван Огієнко (Митрополит Лларіон); упоряд., авт. іст.-біогр. нарису та приміт. М.С. Тимошик. — К. : Либідь, 1995. — 296 с.
39. *Панько Т.І.* Українське термінознавство : підручник / Т.І. Панько, І.М. Кочан, Г.П. Мацюк. — Львів : Світ, 1994. — 216 с.
40. *Передрієнко В.А.* Сильові різновиди староукраїнської мови / В.А. Передрієнко // Українська мова : енциклопедія / [редкол. : Русанівський В.М., Тараненко О.О. (співголови), Зяблюк М.П. та ін.]. — 3-є вид., зі змін. і доп. — К. : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2007. — С. 677–678.
41. *Передрієнко В.А.* Формування української літературної мови XVIII ст. на народній основі / В.А. Передрієнко. — К. : Наук. думка, 1979. — 144 с.
42. *Пилинський М.М.* Мовна норма і стиль / М.М. Пилинський. — К. : Наук. думка, 1976. — 287 с.
43. *Пилинський М.М.* Сильове багатство української мови / Пилинський М.М. // Розцвітай же, слово! Розвиток сучасної української мови / В.М. Русанівський, А.П. Грищенко, Л.С. Паламарчук та ін. — К. : Рад. школа, 1963. — С. 52–123.
44. *Плющ П.П.* Історія української літературної мови / П.П. Плющ. — К. : Вища школа, 1971. — 424 с.
45. *Рукопис М.І.* Костомарова «Книги буття українського народу» // Кирило-Мефодіївське товариство : у 3 т. / [ред. кол. П.С. Сохань (гол. ред.), І.Л. Бутич, Л.З. Гісцова та ін.]. — Т. 1. — К. : Наук. думка, 1990. — С. 250–258.
46. *Русанівський В.М.* Історія української літературної мови : підручник для студентів гуманітарних спеціальностей вищих навчальних закладів / В.М. Русанівський. — 2-е вид., допов. і перероб. — К. : АртЕк, 2002. — 424 с.
47. *Сірополко С.* Історія освіти в Україні / Степан Сірополко. — К. : Наук. думка, 2001. — 912 с.
48. *Современная южнорусская летопись* // Основа. — 1862. — Серпень. — С. 1–25.
49. *Статєєва В.І.* Вагомі етапи запровадження української мови та прогресивного письма в сферу освіти на Закарпатті в другій половині 18 — на початку 19 ст. / Валентина Статєєва // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія філологічна. — Вип. 11. — Ужгород, 2005. — С. 27–42.
50. *Статєєва В.І.* Вивчення культури поведінки та спілкування в школах Західної України другої половини XVIII–першої половини XIX століття / Валентина Статєєва // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія філологічна. — Вип. 9. — Ужгород, 2004. — С. 11–19.
51. *Статєєва В.І.* Українська мова в західноукраїнських шкільних підручниках другої половини XVIII — першої половини XIX ст. / Валентина Статєєва // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія філологічна. — Вип. 10. — Ужгород, 2004. — С. 62–68.
52. *Стояновъ А.* Неправдивость и равнодушіе — главнѣйшія помѣхи къ распространению грамотности / А. Стояновъ // Основа. — 1862. — Жовтень. — С. 74–89.
53. *Стріха М.В.* Українська мова і наука: гармонія чи конфлікт? / М.В. Стріха // Українська мова і сучасність : зб. наук. праць. — К. : НМК ВО, 1991. — С. 21–33.
54. *Ўжинок* рідного полѧ, вистачинї праце'у М.Г. — М. : Ў друкарнї Каткоѳа і Т-ѳа, 1857. — 371 с.
55. *Чапленко В.* Історія нової української літературної мови (XVII ст. — 1933 р.) / Василь Чапленко. — Нью-Йорк, 1970. — 448 с.

56. *Шаркань В.* Лексика на позначення спеціальних понять у східноукраїнських підручниках 1857–1863 років / Василь Шаркань // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства : зб. наук. праць / [відп. ред. І.В. Сабадош]. — Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла», 2010. — Вип. 14. — С. 120–124.
57. *Шаркань В.* Питання про джерела та критерії унормування української наукової терміносистеми в публікаціях журналу «Основа» (СПб., 1861–1862) / Василь Шаркань // Наукові записки. — Серія : Філологічні науки (мовознавство). — Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2011. — Вип. 100. — С. 489–494.
58. *Шейковський К.* Домашня наука. Ч. II: Выш'ші початкы / К. Шэйковский. — К. : Ё друкарні И. и А. Давы, 1861. — 19 с.
59. *Яворська І.Ф.* Робота над граматиками української мови у підросійській Україні другої половини ХІХ ст. / Інна Яворська // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства (зб. наук. праць) / [відп. ред. І.В. Сабадош.]. — Ужгород, 2011. — Вип. 16. — С. 411–414.
60. *Ярема С.* На теми української наукової мови / Степан Ярема. — Львів : [б. в.], 2002. — 44 с.
61. *Яцина О.А.* Преса і харківський громадський рух 1859–1863 років / Яцина О.А. // Гуманітарний часопис : зб. наук. праць. — Харків : ХАІ, 2009. — № 1. — С. 133–139.

Стаття надійшла 18.03.2013

Vasyl Sharkan

Uzhhorod

FORMATION OF SCIENTIFIC STYLE IN NEW UKRAINIAN LANGUAGE IN THE EASTERN UKRAINE

The article argues that the scientific style of the new Ukrainian language in the Eastern Ukraine formed within 40–60 years of the 19-th century. During this time was written about 90 scientific texts in Ukrainian from different fields and different genres.

Key words: history of the Ukrainian language, scientific style, magazine “Osнова», writing of scientific style, textbook.